

שלמה ליפשיץ

תקנת מבוי

פתיחה

בדברי הראשונים מופיעות שתי שיטות יסודיות בגדר מבוי:

- א. שיטת רוב הראשונים – מדין תורה המבוי הוא רשות היחיד גמורה, אלא שחכמים אסרו לטלטל בו ללא תיקון.
- ב. שיטת הרמב"ם – מדין תורה המבוי אינו רשות היחיד אלא כרמלית, וממילא הטלטול בו אסור מדרבנן, ותיקונו בלחי ובקורה מפקיע איסור זה.

מגמת דברינו במאמר זה להראות כיצד תפיסות אלו חורזות את הסוגיות השונות ויוצרות שתי שיטות עקביות בביאור דיני מבוי.

דין מבוי שאינו מתוקן מדאורייתא ומדרבנן

שורשה של מחלוקת הראשונים בגדר מבוי הוא בשאלת מניין המחיצות הדרושות להגדרת המקום כרשות היחיד.

רוב הראשונים נוקטים כי די בשלוש מחיצות, ושיטתם מבוססת על דברי הגמרא:

אמר רב יהודה: מבוי שאינו ראוי לשיתוף, הכשירו בלחי – הזורק בתוכו חייב, הכשירו בקורה – הזורק לתוכו פטור. אלמא קסבר לחי משום מחיצה וקורה משום היכר.
(עירובין יב:)

דברי רב יהודה נאמרו לגבי מבוי מפולש, שאם הכשירו בלחי, וכך יש לו שלוש מחיצות – הוא נחשב לרשות היחיד, ולכן הזורק לתוכו חייב. נמצא כי די בשלוש מחיצות כדי להגדיר את המקום כרשות היחיד.¹

¹ וכן משתמע מן הסוגיא (יא:): הדנה אם לבית הלל "שלוש מחיצות דאורייתא" או "לזורק משתיים הוא דמיחייב, לטלטל עד דאיכא שלוש", וכפי שמוכיחים התוספות (ו: ד"ה והאמר): "דלכל היותר לבית הלל שלוש מחיצות דאורייתא". וכן משמע מדברי הגמרא (צה.) הקובעת כי לפי רבי יהודה "שתי מחיצות דאורייתא", ובפשטות נראה שבשלוש מחיצות אף רבנן מודים.

אולם הרמב"ם קובע² שנדרשות ארבע מחיצות כדי להגדיר את המקום כרשות היחיד:³

ואי זו רשות היחיד, תל שגבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים או יתר על כן, וכן חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה על ארבעה או יתר על כן, וכן מקום שהוא **מוקף ארבע מחיצות** גובהן עשרה וביניהן ארבעה על ארבעה או יתר על כן... כולן רשות היחיד גמורה הן. (רמב"ם שבת יד, א)

מחלוקת זו במניין מחיצות רשות היחיד מובילה למחלוקת בהבנת איסור מבוי שאינו מתוקן.

לדעת רוב הראשונים מדין תורה מבוי הוא רשות היחיד גמורה, ולכן איסורו נובע מגזירה מיוחדת. כך מבואר בדברי רש"י:

וכיון דלאו רשות הרבים הוא שרי לטלטולי ביה מן התורה בלי שום תיקון, ורבנן גזור עליה משום דאתי לאיחלופי ברשות הרבים, ושריה בתקנתא דלחי או קורה, דליהוי היכרא, דלא ליתי למישרי רשות הרבים גמורה. (רש"י עירובין ב. ד"ה מבוי)

רבנו יהונתן כתב דברים דומים:

ומדאורייתא רשות היחיד גמורה היא, אבל חכמים חששו, כיון שראשו אחד פתוח לרשות הרבים או לכרמלית, דילמא אתי למיטעי ולמשרי רשות הרבים גמורה, אי נמי כי היכי דלא ליתו לטלטולי מרשות הרבים לתוכו, דכיון שנפרץ במילואו לרשות הרבים ושווה הוא לרשות הרבים אמרי דין רשות היחיד יש לו. לפיכך הצריכו לעשות היכרא לבני רשות הרבים ולבני רשות היחיד שלא יטלטלו מזה לזה, ותקנו להניח קורה רחבה טפח על כותל המבוי, להודיע ששתי רשויות הן.⁴ (רבנו יהונתן מלוניל עירובין א. באלפס ד"ה מבוי)

לעומתם, הרמב"ם כותב:

איזו היא כרמלית, תל שיש בו ארבעה על ארבעה או יתר על כן, וגבהו משלשה ועד עשרה... וכן קרן זווית הסמוכה לרה"ר, והוא המקום שמוקף שלש מחיצות והרוח הרביעית רשות הרבים, כגון **מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית**... כל אלו כרמלית הן. (רמב"ם שבת יד, ד)

² וכן מבואר בדברי הרמב"ם בהלכות שבת (יז, ט) ובפירוש המשנה (שבת א, א).

³ המגיד משנה (שבת יז, ט) כותב שמקורו בדברי המשנה (צד), ועיין בדברי הרשב"א (שם ד"ה הכי קאמרי), המציע שלוש דרכים לביאור משנה זו על פי שיטת רוב הראשונים [רבי אברהם בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן כג) כותב כי לרמב"ם היתה גירסא שונה בסוגיא בדף י"ב, שעליה השתיתו רוב הראשונים את שיטתם].

⁴ בין שני פירושיו של רבנו יהונתן יש הבדל עקרוני: לפי פירושו הראשון (הזהה לפירוש רש"י) זוהי גזירה כללית בכל רשות בעלת שלוש מחיצות, מחמת דמיונה לרשות הרבים, ואילו לפי פירושו השני זוהי גזירה ייחודית למקום הפרוץ לרשות הרבים או לכרמלית, שבו קיים חשש זה [הבית מאיר (שסג, כט) העלה נפקא מינה בין טעמים אלו לגבי מבוי הפתוח לים].

מבואר בדבריו כי מבו שאינו מתוקן אסור מדין כרמלית.⁵ בכך הוא הולך לשיטתו דלעיל, שמדין תורה רק מקום בעל ארבע מחיצות הוא רשות היחיד, ולכן מבו, שיש לו שלוש מחיצות בלבד, הוא כרמלית.⁶

הכשר מבו בלחי וקורה

המשנה מפרטת את הדעות השונות בנוגע לדרך שבה ניתן להתיר טלטול במבו:

הכשר מבו, בית שמאי אומרים: לחי וקורה, ובית הלל אומרים: או לחי או קורה, רבי אליעזר אומר: לחין.
(עירובין יא:)

בפשטות נראה שהבנת מהותו של הכשר מבו תלויה בהבנות השונות בגדר איסור מבו שאינו מתוקן: לשיטת רוב הראשונים תפקיד הלחי והקורה להיות היכר, וכך לפתור את חשש ההחלפה ברשות הרבים, ואילו לשיטת הרמב"ם תפקידם ליצור מחיצה רביעית, וכך המבו יהפוך מכרמלית לרשות היחיד.

דברים אלו מבוארים להדיא בדברי הראשונים. בדברי רש"י דלעיל מבואר שתפקיד הלחי והקורה הוא להוות היכר – "ושריוה בתקנתא דלחי או קורה, דליהוי היכירא דלא ליתא למישרי רשות הרבים גמורה",⁷ ואילו הרמב"ם קובע שהלחי והקורה יוצרות מחיצה רביעית:

היאך מתירין מבו הסתום, עושה לו ברוח רביעית לחי אחד או עושה עליו קורה ודיו, ותחשב אותה קורה או אותו לחי כאילו סתם רוח רביעית, ויעשה רשות היחיד ויהיה מותר לטלטל בכולו.
(רמב"ם שבת יז, ב)

אם כן, הראשונים מסבירים את הכשר מבו בלחי וקורה לאור שיטתם ביסוד איסור מבו שאינו מתוקן. אמנם, על דברים אלו מאפילה מחלוקת האמוראים (ח: יב: טו.) בגדר ההיתר של הלחי והקורה – "משום היכר" או "משום מחיצה". לכאורה זוהי מחלוקת בשאלה זו גופא – אם תפקיד הלחי והקורה הוא להוות היכר או ליצור מחיצה, ואם כן – דברי הראשונים דלעיל טעונים ביאור.⁸

⁵ וכן כותב הרמב"ם בפירושו המשנה (שבת א, א; עירובין א, ב).

⁶ תיתכן נפקא מינה בין הרמב"ם לשאר הראשונים לגבי טלטול ממבו לכרמלית: לפי הרמב"ם אין בכך איסור, אך לפי שאר הראשונים יתכן שהדבר אסור, כדן טלטול מרשות היחיד לכרמלית [נחלקו בכך התוספות (שבת ט. ד"ה א"ג; עירובין כה: ד"ה וכו') והרשב"א (עבודת הקודש בית נתיבות ג, א)].

⁷ וכעין זה כותב רבנו יהונתן (שם) על פי דרכו.

⁸ כעין זה תמה רבי עקיבא איגר (גיליון הש"ס ב. רש"י ד"ה מבו): "עוד כתבתי לתמוה במה דכתב רש"י בזה הדיבור, וכן הרע"ב, 'ושריוה בתקנתא דלחי או קורה דליהוי היכר', הא קיימא לן דלחי העומד מאליו הוי לחי, דקיימא לן לחי משום מחיצה" [הראשונים (ר"ף ד; רמב"ם שבת יז, ט; רא"ש א, כ; עבודת הקודש בית נתיבות שער א) פוסקים שקורה ולחי משום מחיצה, ומשום כך לא ניתן לתלות את מחלוקת הראשונים בפסיקת ההלכה במחלוקת האמוראים].

אמנם, לאחר העיון נראה כי שיטות הראשונים בעניין זה מתבארות על פי דבריהם במקומות נוספים.

התוספות כתבו:

אפילו למאן דאמר לחי משום מחיצה... מכל מקום היכר קצת בעינן.
(תוספות עירובין ה: ד"ה ארבע)

לדעת התוספות המחלוקת אם לחי משום היכר או משום מחיצה אינה מחלוקת קוטבית, וגם למאן דאמר לחי משום מחיצה יש צורך ב"היכר קצת". נראה כי לשיטתם סיבת התקנה היא אמנם הצורך בהיכר, אך חכמים קבעו שההיכר יכול להיעשות על ידי מחיצה: המחיצה עצמה, המבדילה בין המבוי לרשות הרבים, מהווה "היכר קצת", ודי בכך כדי לתקן את המבוי.

דברי התוספות שופכים אור על שיטת רש"י:⁹ לכולי עלמא הלחי והקורה נדרשים לצורך היכר, אלא שהיכר זה עשוי להיווצר על ידי מחיצה, ובכך נחלקו האמוראים: האם הלחי והקורה מתפקדים כהיכר בלבד, או שההיכר נעשה על ידי מחיצה.

אך מדברי הרמב"ם ניתן להוכיח לאידך גיסא, שלשיטתו גם למאן דאמר "קורה משום היכר" הקורה מגדירה את המבוי כסתום מארבע רוחותיו. הרמב"ם פוסק כי לחי משום מחיצה וקורה משום היכר:

מבוי שהכשירו בקורה, אף על פי שמותר לטלטל בכולו כרשות היחיד, הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו פטור, שהקורה משום הכר היא עשויה. אבל אם הכשירו בלחי – הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו חייב, שהלחי הרי הוא כמחיצה ברוח רביעית.
(רמב"ם שבת יז, ט)¹⁰

עם זאת, בטעם היתר לחי וקורה ברוח רביעית כותב הרמב"ם:

היאך מתירין מבוי הסתום, עושה לו ברוח רביעית לחי אחד או עושה עליו קורה ודין, ותחשב אותה קורה או אותו לחי כאילו סתם רוח רביעית ויעשה רשות היחיד ויהיה מותר לטלטל בכולו, שדין תורה בשלש מחיצות בלבד מותר לטלטל ומדברי סופרים היא הרוח הרביעית, ולפיכך די לה בלחי או קורה.
(שם, ב)

⁹ עיין במהרש"א (ד: בד"ה מותר), המדייק מדברי רש"י (שם ד"ה מאן דאמר) כשיטת התוספות.
¹⁰ גם בהלכה ט"ו פוסק הרמב"ם שקורה משום היכר.

מדבריו עולה שהמחלוקת אם קורה משום היכר או משום מחיצה נוגעת לתוקפה של הסתימה הנוצרת על ידי הקורה – האם זוהי מחיצה מדאורייתא – אך לכל הדעות מדרבנן קורה נחשבת כמחיצה ברוח הרביעית,¹¹ ודי בכך כדי להתיר את הטלטול במבוי.¹²

אם כן, לראשונים שתי שיטות הפוכות בגדר הכשר מבוי בלחי וקורה ובביאור מחלוקת האמוראים אם לחי וקורה משום היכר או משום מחיצה:

- א. שיטת רש"י – לכולי עלמא הלחי והקורה נועדו להוות היכר, והאמוראים נחלקו אם ההיכר צריך להיעשות באמצעות מחיצה.
- ב. שיטת הרמב"ם – לכולי עלמא הלחי והקורה נועדו ליצור מחיצה, והאמוראים נחלקו אם זוהי מחיצה מדאורייתא או מדרבנן בלבד.

תיקון חצר בפסים

הגמרא (עירובין ה:) אומרת שבעוד מבוי נותר בלחי שרוחבו כלשהו¹³ או בקורה, חצר אינה ניתרת אלא בפסים. במקום אחר דנה הגמרא בדרך שבה ניתן להכשיר חצר שנפרצה, ומסיקה:

כי סליק רבי זירא מימי פרשה: ברוח אחת – בארבעה, משתי רוחות – משהו לכאן ומשהו לכאן. (עירובין יב.)

נמצא שחצר אינה ניתרת בקורה או בלחי כלשהו, אלא בפס ארבעה או בשני פסים. הגמרא אינה מבארת את טעמו של החילוק, ובעניין זה נאמרו שיטות שונות.

הרשב"א נשאל על טעמם של דברי הגמרא (יב:) הקובעת שהיתר מבוי, ש"בתים וחצרות פתוחים לתוכו", קל מהיתר חצר. השואל טען שמסברא יש לומר להפך – "דאדרבה, איפכא מסתברא, כל דאוושי דירין בעי הכרה טפי". הרשב"א משיב:

מסתברא כל שהוא עשוי יותר לדירה ולתשמישי הצנע ולאכול בהם צריך יותר מחיצות גמורות, ולפיכך החצרות של בעלי בתים, שדרכן להשתמש בהן יותר בתשמישי הצנע ולאכול בהם, צריכות המחיצות יותר גמורות. וכן הדין במבואות שאין בתים וחצרות פתוחות לתוכו, דיוריהן מועטין

¹¹ לפי זה הסתימה האמורה בדברי הרמב"ם – "ותחשב אותה קורה או אותו לחי כאילו סתם רוח רביעית" – היא עשיית מחיצה [אך הגר"ז כתב בחידושו (בכורות יז: ז"ה לחי המושך) בשם הגר"ח: "לענין סתימת מבוי לאו מדין מחיצה לחוד קאטינן, אלא דבעינן שיהיה מבוי כולו סתום". לפי דבריו מחיצה וסתימה הן שני מושגים שונים].

¹² וכן עולה מדברי הרמב"ם בהלכות עירובין (א, א): "וכן הדין במבוי שיש לו לחי או קורה, שיהיו כל בני המבוי מותרים לטלטל בכולו ומחצרות למבוי וממבוי לחצרות, שכל המבוי רשות היחיד הוא"; ועיין בחידושי הגר"ז על אתר, שביאר כעין זה.

¹³ זוהי שיטת רבנן במשנה (יד), אך רבי יוסי מצריך לחי ברוחב שלושה טפחים.

והם משתמשין בהם יותר, דאינן בושין כל כך לאכול ולהשתמש בהן, לפיכך הרי הן כחצר. וכעניין שאמרו בעלמא מביי שהוא בוש לאכול בתוכו, אין תשמישין בהם כל כך, כי לפי ריבוי הדירון מתמעט תשמיש המבוי, ובמחיצה כל דהוא סגי.

(שו"ת הרשב"א ה, רג)

הרשב"א מסביר שהחילוק בין חצר למבוי נובע מהשימוש השונה שנעשה בכל אחד מהם: חצר מאפשרת "תשמישי הצנע", ולכן נדרשות בה מחיצות גמורות, ואילו מבוי משמש לצרכים פחות מוצנעים, ולכן די במחיצות פחותות מאלו. מדבריו עולה כי חצר ומבוי אינם חלוקים ביסוד דינם, אלא רק בסוג המחיצה הנדרשת בהם.¹⁴

לעומת זאת, המהר"ט, בתשובה העוסקת בהיתר עיר הפרוצה לים, טוען כי חצר ומבוי חלוקים ביסוד דינם:

ונראה דאין ענין חצר למבוי, וטעמא רבה איכא להכשיר במבוי, דמשום היכר הוא, תדע שהרי הכשירו בלחי וקורה, ולחי איכא מאן דאמר דמשום היכר היא ולא משום מחיצה, וקורה לכולי עלמא משום היכר הוא... אלמא גבי מבוי הכר בעלמא הוא דבעינן... הילכך ים ודאי חשיבה היכרא כיון שאינה בת טלטול כלל עם המבוי, אבל לענין חצר, דבעינן מחיצות, ואילו לחי וקורה לא מהניא ביה, ים נמי לא מהניא, דלא חשיבה מחיצה.

(שו"ת מהר"ט א, צד)¹⁵

המהר"ט מוסיף ומבאר:

ועוד מצינו שמבוי דריסת הרבים אוסרתה אפי' פרצה פחות מעשר, אלמא משום היכר משום רגל הרבים היא, וים מכלה את הרגל ממנה, אבל חצר אין איסורא מחמת הרגל... אלא מחיצות בעינן.

לדבריו איסור המבוי נובע מקרבתו לרשות הרבים, ואילו איסור חצר נובע מהצורך בארבע מחיצות. בשל כך מבוי זקוק ללחי וקורה, המהווים היכר המבדיל בינו לבין רשות הרבים, ואילו חצר זקוקה לפס, הנחשב כמחיצה הסותמת ומשלימה לארבע מחיצות.¹⁶

¹⁴ כן מבואר בשולחן ערוך הרב (שסג, א-ב) ובמשנה ברורה (שסג, א-ב; שם, יג). הבנה עקרונית זו, שחצר ומבוי אינם חלוקים ביסוד דינם אלא רק באופן הכשרם, משתמעת גם מלשון הטור (שסג).

¹⁵ בהמשך דבריו מביא המהר"ט את דברי הרשב"א דלעיל כסייעתא לשיטתו, ומשמע שהוא אינו רואה את הרשב"א כחולק על דבריו, וזאת בניגוד לדברינו.

¹⁶ דברי המהר"ט שופכים אור על דברי התוספות (ה: ד"ה אינו), הסוברים כי דין הגמרא (שם) לגבי לחי הרחב מארבע אמות אינו קיים לגבי פסי חצר: "דבחר הפס מהני משום מחיצה, משום הכי כל שכן דמהני היכא דסותמו טפי, אבל במבוי, שהקילו חכמים בלחי, אפילו למאן דאמר משום מחיצה צריך שיהא שם לחי עליו". על פי דברי המהר"ט טעם החילוק מובן: חסרונו של לחי הרחב מארבע אמות הוא בהיכר, ולכן הוא קיים רק במבוי, הטעון היכר, ולא בחצר, שבה הפס אינו מתפקד כהיכר אלא כמחיצה הסותמת את החצר. וכן עולה מתשובת רבי עקיבא איגר (מהד"ק סימן לה), וע"ע קהלות יעקב (סימן ה) שדן בכך.

תפיסתו של המהר"ט מושתתת על שיטתם של רש"י ורבנו יהונתן, הסוברים שאיסור הטלטול במבוי נובע מגזירה מיוחדת מחמת קרבתו של המבוי לרשות הרבים. לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם, הרואה את איסור מבוי כפרט בגזירת כרמלית, אין מקום להבחנה שורשית זו בין חצר למבוי: בשניהם איסור הטלטול נובע מכך שאין ארבע מחיצות, וגם פסי החצר וגם הלחי והקורה נועדו להשלים את מניין המחיצות ולסתום את הרשות מכל צדדיה.

מבוי מפולש

מחלוקת הראשונים בגדר מבוי סתום, האם מדאורייתא הוא רשות היחיד או כרמלית, משפיעה גם על הבנת דין מבוי מפולש – מדוע לא ניתן לתקנו בלחי וקורה, ובמה מועיל תיקונו בצורת הפתח.

שנינו במשנה:

ועוד אמר רבי יהודה: מערבין למבוי המפולש, וחכמים אוסרין.

(עירובין צה.)

הגמרא (שם) מבארת כי מקורה של מחלוקת התנאים במניין מחיצות רשות היחיד: רבי יהודה סובר כי "שתי מחיצות דאורייתא", ולכן ניתן להכשיר מבוי מפולש בלחי וקורה, ואילו רבנן חולקים על כך, ולשיטתם שתי מחיצות אינן יוצרות רשות היחיד, ולכן לא ניתן להכשיר מבוי מפולש בלחי וקורה.

רוב הראשונים מסבירים ששיטת רבנן מבוססת על ההנחה שהיתר לחי וקורה מועיל רק במקום המוגדר בלאו הכי כרשות היחיד, והואיל ולשיטתם מבוי מפולש אינו רשות היחיד, לחי וקורה אינם מועילים לגביו. הנחה זו טעונה ביאור: מדוע לא ניתן להתיר מבוי מפולש בלחי? הרי להלכה לחי משום מחיצה, ומדאורייתא רשות המוקפת בשתי מחיצות ובלחי היא רשות היחיד גמורה!¹⁷ לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם דעת רבנן מתבארת באופן אחר. כך כותב הרמב"ם:

מבוי שהכשירו בקורה... הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו פטור, שהקורה משום הכר היא עשויה. אבל אם הכשירו בלחי – הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו חייב, שהלחי הרי הוא כמחיצה ברוח רביעית.

(רמב"ם שבת יז, ט)

¹⁷ כמבואר בסוגיית הגמרא (יב:), על פי גרסת רוב הראשונים.

הרמב"ם קובע כי הלחי מועיל ברוח הרביעית בלבד, ולפי זה ברור מדוע אי אפשר לתקן מבוי מפולש על ידי שני לחיים משני צידיו.

בין הרמב"ם לשאר הראשונים קיימים שני הבדלים נוספים ביחס למבוי מפולש. ההבדל הראשון הוא שלפי הרמב"ם מצבם הבסיסי של מבוי מפולש ומבוי סתום דומה – שניהם כרמלית, ואילו לדעת רוב הראשונים יש חילוק מהותי בין שני המבואות: מדאורייתא מבוי סתום הוא רשות היחיד גמורה, ואילו מבוי מפולש הוא כרמלית.

חילוק זה יוצר הבדל בהבנת תפקיד צורת הפתח, שאותה יש לקבוע באחד מצדדיו של המבוי המפולש. לדעת הראשונים החולקים על הרמב"ם צורת הפתח נועדה להפוך את המבוי המפולש למבוי סתום, בעל שלוש מחיצות שלמות, וכך ניתן לתקנו ברוח הרביעית בלחי וקורה.¹⁸ לעומת זאת, לפי הרמב"ם צורת הפתח היא חלק מתקנת המבוי: חכמים קבעו דרך שבה אפשר לתקן מבוי ולהפכו לרשות היחיד, והם חילקו בין מבוי סתום למפולש – למבוי סתום די בלחי וקורה, ואילו מבוי מפולש זוקק צורת הפתח באחד מצדדיו.¹⁹

הבדל נוסף הוא שלפי דרכו העקרונית של הרמב"ם, שאין גזירה מיוחדת על מבוי אלא הוא כרמלית רגילה, מקום שאין לו ארבע מחיצות, ההבדל בין מבוי מפולש לסתום הוא רק במניין המחיצות החסרות. לעומת זאת, לפי שאר הראשונים, הסוברים שיש גזירה מיוחדת במבוי מחמת קרבתו לרשות הרבים, יתכן שההבדל בין מבוי סתום למבוי מפולש אינו רק במניין המחיצות החסרות אלא בדמיון לרשות הרבים: במבוי סתום הרבים אינם בוקעים, והוא אינו דומה בצורתו לרשות הרבים, ואילו מבוי מפולש עומד לבקיעת רבים ודומה בצורתו לרשות הרבים.

הגדרה זו, שלפיה דין מבוי מפולש אינו נובע רק ממניין המחיצות החסרות אלא מעצם הפילוש, מפורשת בדברי הר"ן:

דהא מבוי המפולש, אפילו עומד מרובה על פרוץ באותן רוחות שהוא מפולש בהם, צריך צורת פתח. (ר"ן עירובין יא. ד"ה שכן)

¹⁸ כן מבואר בשולחן ערוך הרב (שסד, א): "מבוי המפולש בשני ראשיו לרשות הרבים... אינו נותר בלחי וקורה מכאן ולחי וקורה מכאן, אלא צריך צורת פתח מכאן ולחי או קורה מכאן... לפי שצורת פתח היא כמחיצה גמורה, ונמצא שאינו פתוח אלא מצד אחד ואינו נקרא מפולש". כך כותב גם המשנה ברורה (שסד, ב), וכן משתמע מסידור ההלכות בטור ובשולחן ערוך, שהביאו את דין מבוי סתום בסימן שס"ג, הדין באופן תיקון המבוי, ורק בסימן שס"ד הביאו את דין מבוי מפולש.

¹⁹ כן עולה מלשון הרמב"ם (שבת יז, א), הפותח את דיני מבוי בהגדרת שני סוגי המבואות: "מבוי שיש לו שלשה כתלים הוא הנקרא מבוי סתום, ומבוי שיש לו שני כתלים בלבד זה כנגד זה והעם נכנסין ברוח זו ויוצאין בשכנגדה הוא הנקרא מבוי המפולש", ולאחר מכן (שם, ב-ג) מגדיר את אופן התיקון של כל מבוי. וכן מוכח מכך שצורת הפתח מועילה במבוי על אף שלשיטת הרמב"ם (שבת טז, טז) צורת הפתח אינה מועילה כאשר הפרוץ מרובה על העומד [עייני במגיד משנה (שם) ובביאורים לחידושי המאירי (פ"א אות נג)].

הר"ן קובע כי גם כאשר יש שלוש מחיצות ואין כל חסרון בשיעורן, יש לתקן את המבוי בצורת הפתח אם הוא מפולש מצד לצד. מכאן עולה כי עצם הפילוש מחייב תיקון.²⁰ עם זאת, יתכן שבעיה זו קיימת רק במבוי המפולש לרשות הרבים, ולא במבוי המפולש לכרמלית. הבחנה זו מבארת יפה את דברי הגמרא:

יטיב רב יוסף קמיה דרב הונא, ויטיב וקאמר: אמר רב יהודה אמר רב: מחלוקת בסרטיא מכאן וסרטיא מכאן, ופלטיא מכאן ופלטיא מכאן, אבל סרטיא מכאן ובקעה מכאן או בקעה מכאן ובקעה מכאן – עושה צורת הפתח מכאן ולחי וקורה מכאן.

(עירובין ז.)

רב קובע כי מחלוקת התנאים בנוגע לתיקון מבוי – האם הוא דורש דלת או שדי בצורת הפתח – אמורה רק במבוי הפתוח לרשות הרבים, אך כולו עלמא במבוי המפולש לכרמלית די בצורת הפתח. על פי האמור ניתן לבאר כי במבוי המפולש לכרמלית קיימת רק בעיית חסרון המחיצות, ולכן די בצורת הפתח, אך במבוי המפולש לרשות הרבים קיימת בנוסף בעיית הפילוש, וכדי לפתור אותה נדרשת דלת.

כמו כן, הבחנה זו שופכת אור על שיטת המהר"י וייל (המובאת במשאת בנימין סימן צב), שלפיה החובה להוסיף למבוי עקום תיקון במקום שבו הוא מתעקם קיימת רק במבוי המפולש לרשות הרבים. הט"ז תמה על שיטה זו:

אלא דתימה לי, הא קי"ל במבוי עקום דדינו כמפולש, ומפולש אין בו חילוק בין לר"ה בין לכרמלית כמ"ש רס"י זה, וא"כ גם לדין במבוי עקום צריך תיקון כמו במפולש, ובכל מקום שמתקנין עירוב במבואות צריך ג"כ תיקון בעקמומית. (ט"ז אורח חיים שסד, ב)

על פי האמור, שיטת המהר"י וייל מאירה: במבוי עקום יש שלוש מחיצות שלמות, והליקוי הוא מחמת הפילוש בלבד. בשל כך קובע המהר"י וייל כי ליקוי זה קיים רק כאשר המבוי מפולש לרשות הרבים, ולא במבוי המפולש לכרמלית.²¹

²⁰ עיקרון זה, שעצם הפילוש מחייב תיקון במבוי גם כאשר אין חסרון במחיצות, יכול לבאר את החומרה במבוי שנפרץ: במחיצה רק פרצת עשר אמות פוסלת (כמבואר במשנה טו:), אך במבוי גם פרצת ארבעה טפחים פוסלת (לשיטת רב הונא בדף ו.). כך עולה מדבריהם של רבנו חננאל (ו.) והרשב"א (שם ד"ה ורב הונא), שכתבו בטעם דין זה כי פרצת ארבעה מגדירה את המבוי כמפולש, אך מדברי הריטב"א (ה: ד"ה תאמר; ו. ד"ה רב הונא) עולה טעם אחר, ואכמ"ל.

²¹ יתכן שזוהי כוונתו של האליה רבה (שסד, ה), שכתב ביישוב קושיית הט"ז: "ונראה לי דמפולש ממש גרע"; ועיין פרי מגדים (שם, משבצות זהב ב) הדין בדבריו.

חצר מפולשת

על פי הדברים דלעיל יש לדון בדין חצר מפולשת – האם ניתן להתירה בפס מכל צד, או שיש צורך בצורת הפתח.

המשנה אומרת:

חצר שהרבים נכנסין בזו ויוצאין בזו – רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה.
(משנה טהרות ו, ?)

מבואר במשנה כי בקיעת הרבים בחצר הפתוחה משני צידיה אינה מפקיעה ממנה את הגדרתה כרשות היחיד. מכך משתמע שיש חילוק בין חצר למבוי, והפילוש מחייב תיקון רק במבוי ולא בחצר. כך עולה גם מדברי הר"ן:

דהא מבוי המפולש, אפילו עומד מרובה על פרוץ באותן רוחות שהוא מפולש בהם, צריך צורת פתח, וחצר לא בעיא מידי אלא ניתרת בעומד מרובה על הפרוץ.
(ר"ן עירובין יא. ד"ה שכן)

ניתן להבין חילוק זה בשני אופנים:

- א. הר"ן (שם) מסביר שחכמים החמירו במבוי הואיל ורגל הרבים מצויה בו.
 - ב. המהר"ט (א, צד) מבאר, על פי דרכו, כי דין החצר שונה מהותית מדין המבוי: מבוי טעון היכר והבדלה מרשות הרבים, ולכן בקיעת הרבים אוסרת אותו, ואילו חצר טעונה מחיצות, ולכן בקיעת הרבים אינה אוסרת אותה.
- דברים אלו אמורים בשיטתו העקרונית של הר"ן, שלפיה אין דין פילוש בחצר. כמדומה שזו השיטה המקובלת בראשונים,²² אך יש שתי שיטות נוספות:
- א. לדעת הרשב"א (ז. ד"ה ומסיים בה; עבודת הקודש בית נתיבות א, יא) פילוש מחייב תיקון אף בחצר.
 - ב. לדעת הריא"ז בפסקיו (פ"א א, לב) פילוש מחייב תיקון בחצר רק כאשר הפרצות הן זו כנגד זו.
- כאמור, מדברי המשנה בטהרות שהובאה לעיל משמע שחצר מפולשת מותרת ואינה צריכה תיקון, ויש לעיין כיצד יבארו אותה הרשב"א והריא"ז.

²² וכן פוסקים המגן אברהם (שסה, ד) והט"ז (שם, ב-ג), אך אבן העוזר (שסה, א) חולק עליהם וסובר שפילוש אוסר גם בחצר (כשיטת הרשב"א המובאת להלן).

הרשב"א (עבודת הקודש שם) מחלק בין חצר המפולשת למבוי, שאינה צריכה תיקון, לחצר המפולשת לרשות הרבים, הטעונה תיקון בצורת הפתח. נראה שלשיטתו המשנה בטהרות עוסקת בחצר המפולשת למבוי, שדינה כסתומה והיא אינה טעונה תיקון, אך חצר המפולשת משני צידיה לרשות הרבים אינה ניתרת אלא בצורת הפתח.

נראה כי הרי"א² מיישב משנה זו באופן אחר, ודבריו מבוססים על ביאורו לדברי הגמרא, הדנה ביחס בין דברי רב בעניין "מבוי שנפרץ במלואו לחצר ונפרצה חצר כנגדו" ובין דבריה של המשנה בטהרות. הגמרא שואלת מהו החידוש בדבריו של רב, שהרי כבר מן המשנה ניתן ללמוד שחצר מותרת גם כאשר הרבים בוקעים בה:

והא נמי תנינא, 'חצר שהרבים נכנסין לה בזו ויוצאין לה בזו – רשות הרבים לטומאה ורשות היחיד לשבת'. אי מהתם – הוה אמינא הני מילי זה שלא כנגד זה, אבל זה כנגד זה – אימא לא. ולרבה, דאמר זה כנגד זה אסור, הא דרב במאי מוקי לה? בזה שלא כנגד זה. תרתי למה לי? אי מהתם – הוה אמינא הני מילי לזרוק, אבל לטלטל – אימא לא, קא משמע לן.
(עירובין ח.:-)

הריטב"א (ד"ה הא דאמרי') והר"ן (ד"ה ולרבה) מבארים כי לפי רבה המימרא של רב עוסקת במקרה שבו הפרצות אינן מכוונות זו כנגד זו, ולכן מבחינה פרשנית לא ניתן לומר שרב מחדש היתר גם כאשר הפרצות הן זו כנגד זו. אולם מדברי הרי"א² עולה ביאור אחר לדברי הגמרא: רבה סובר שחצר שפרצותיה זו כנגד זו אסורה בטלטול, ולכן אין מקום לתרץ שרב מחדש היתר גם כאשר הפרצות הן זו כנגד זו.

נראה כי שיטת הרי"א² מבוססת על הבחנה עקרונית בין פרצה בצד המבוי לפרצה כנגד פתח המבוי: פרצה בצד המבוי אוסרת מחמת בקיעת הרבים, ואילו פרצה כנגד פתח המבוי אוסרת מחמת עצם הפילוש. בחצר בקיעת הרבים אינה אוסרת, ולכן אין פגם בהכשר החצר כאשר הפרצות אינן מכוונות, אך גם בחצר קיים הפגם מחמת הפילוש, ולכן חצר שפרצותיה מכוונות זו כנגד זו אסורה.

דברים אלו אמורים לשיטת רוב הראשונים, הסוברים כי תיקון המבוי נועד לפתור את בעיית בקיעת הרבים והדמיון לרשות הרבים. אך נראה כי לשיטת הרמב"ם בעיות אלו כלל אינן עומדות ביסוד תקנת מבוי, ואין מקום לחלק בין מבוי לחצר.

סיכום

הראשונים נחלקו במניין המחיצות הדרושות ליצירת רשות היחיד: לרוב הראשונים – שלוש מחיצות, ואילו לפי הרמב"ם – ארבע מחיצות. מחלוקת זו משליכה על מעמדו העקרוני של מבוי סתום: לדעת רוב הראשונים הוא רשות היחיד מדאורייתא, אלא שחכמים אסרו

לטלטל בו ללא תיקון בלחי וקורה, ולפי הרמב"ם הוא כרמלית, ומטעם זה הוא אסור בטלטול ללא תיקון.

בהתאם לכך נחלקים הראשונים במהות תיקון חצר בלחי וקורה: לדעת רוב הראשונים הלחי והקורה נועדו ליצור היכר ולהבדיל את המבוי מרשות הרבים, ולפי הרמב"ם מטרתם היא לסתום את המבוי וליצור כעין רוח רביעית, וכך להגדיר את המבוי כרשות היחיד.

מחלוקת עקרונית זו בין הרמב"ם לשאר הראשונים, האם מטרת התיקון היא היכר או סתימה, משליכה גם על הבנת יסוד החילוק בין מבוי, הניתר בלחי וקורה, לחצר, שאינה ניתרת אלא בפסים. לשיטת הרמב"ם ההבדל ביניהם הוא באופן התיקון בלבד, אך בשניהם התיקון נעשה לשם סתימה. לעומת זאת, לפי רוב הראשונים יתכן שחצר ומבוי חלוקים ביסוד דינם: מבוי, מחמת קרבתו לרשות הרבים, דורש היכר והבדלה מרשות הרבים, ואילו חצר דורשת סתימה וארבע מחיצות שלמות.

ההבדל בין הרמב"ם לשאר הראשונים משפיע גם על הבנת החילוק בין מבוי סתום, הניתר בלחי וקורה, למבוי מפולש, הטעון צורת הפתח. לשיטת רוב הראשונים יתכן שההבדל ביניהם אינו רק מחמת מניין מחיצותיהם, אלא גם מחמת דמיונם לרשות הרבים: מבוי מפולש דומה בצורתו לרשות הרבים, ולכן הוא טעון צורת הפתח. הבנה זו, שלפיה הפילוש מחייב תיקון מצד עצמו, עולה מחילוקם של חלק מן הראשונים בין חצר מפולשת למבוי מפולש, שכן אין מקום לחילוק זה מצד חסרון המחיצות אלא מחמת הריעותא הנובעת מהפילוש. אמנם, לשיטת הרמב"ם, שהפגם במבוי הוא מחמת חסרון המחיצה הרביעית בלבד, ההבדל בין מבוי סתום למפולש חייב להיות קשור למניין המחיצות החסרות, ואין מקום לחלק בין חצר למבוי בעניין זה.

